

УДК 655.53:003.24:376-056.262(44+450)
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2022.03.594>

СВІТОВИЙ ДОСВІД СТВОРЕННЯ ТАКТИЛЬНИХ КНИЖОК

Світлана ГУЛЕВИЧ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6719-6453>
магістр мистецтвознавства, аспірантка,
Львівська національна академія мистецтв,
кафедра теорії та історії мистецтва,
вул. Кубійовича, 38, 79011, Львів, Україна,
e-mail: svetlanagulevich2020@gmail.com

Мета статті — проаналізувати досвід створення тактильних книг для дітей з вадами зору та інклюзією засобами мистецького спрямування на прикладі унікальної творчості відомих представників тифлопедагогіки Ф. Клоде, Ф. Пікарді, П. Векьяреллі. Особливості їх внеску у розвиток видавничих асоціацій Франції та Італії (*географічні межі*) додають *актуальності* в дослідження значення тактильних книг у мистецьких, соціальних, естетичних сферах. У статті *вперше* у вітчизняному мистецтвознавстві проаналізовано засадничі правила створення тактильних книг, запропоновані Ф. Клоде, а саме: поєднання шрифту Брайля та звичайного шрифту; використання технології різання, склеювання, шиття різнофактурного матеріалу; додавання звукових елементів; використання кольорових контрастів тощо. Систематизовано знання технологій виготовлення тактильних ілюстрацій для дітей з вадами зору, зокрема досвід дизайнерської практики Д. Валенте. Розкрито особливості психологічного сприйняття мистецтва тактильної книги та її роль у формуванні особистості.

Наукова новизна статті. Вперше в українській мистецтвознавчій науковій літературі висвітлено досвід іноземних мистців та їх методик створення тактильних книг та ілюстрацій для дітей з вадами зору.

Ключові слова: тактильні книги, світовий досвід, мистецтво для незрячих, шрифт Брайля, практика Філіпа Клоде.

Svitlana GULEVYCH

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6719-6453>
Master of Arts, graduate student,
Lviv National Academy of Arts,
The Department of Theory and History of Art,
Kubiyovycha St., 38, 79011, Lviv, Ukraine,
e-mail: svetlanagulevich2020@gmail.com

WORLD EXPERIENCE OF CREATING TACTILE BOOKS

The article is focusing on investigation of creation and development of the tactile books. Volunteer support of organizations for learning about the environment for children with visual impairments, blind children, and children with various forms of inclusion is highlighted. The uniqueness of the work of famous representatives of typhlopedagogy, including Philippe Claude, Francesca Picardi, Piero Vecchiarelli, is revealed. The peculiarity of their contribution to the development of publishing associations in France and Italy is revealed. Their experience of creating tactile books for children with visual impairments and inclusion as a means of artistic orientation is analyzed.

The interpretation of the term «tactile book» in scientific works is meaningful. The knowledge of technologies of making tactile products of illustrations for children with visual impairments is systematized. The significance of these books in the artistic, social and aesthetic spheres is analyzed. The relationship between the recommendations for the creation of tactile manuals and future practical products is highlighted. The peculiarities of the psychological perception of the art of the tactile book and its role in the formation of personality are revealed.

The distinctness of understanding illustrations from the point of view of design art in the practice of Daniel Valente is clarified. The article «Tactile books for the blind: design for all» is analyzed, and the author's principles of book and illustration design are presented.

The basic rules for creating tactile books in the understanding of Philippe Claude are considered, namely: the combination of Braille and ordinary font; use of technology of cutting, gluing, sewing of various textured material; adding sound elements; use of color contrasts; special mounting.

Means of popularization of tactile books in the world are allocated, namely competitions: «Typhlo & Tactus (T&T)» Italy, «Tocca a Te!» Japan, exhibition «Tactile books with pictures from Italy» Japan.

Keywords: tactile books, world experience, art for the blind, Braille, practice of Philippe Claude.

Вступ. Актуальність. На сьогоднішній день в Україні немає значної практики створення та тиражування книг, які б задовольнили потреби незрячих дітей у сприйнятті мистецтва. Відсутні є також теоретичні розробки створення тактильних книг для дітей з вадами зору. Таким чином, джерелом для наукового опрацювання зазвичай є світовий досвід створення зазначених книг. Поодинокі повідомлення в ЗМІ та на різноманітних Інтернет ресурсах дають лише часткове уявлення про технологію створення тактильної книги. Проте цього недостатньо для реалізації масового видавництва книг такого типу.

Наукова новизна статті. Вперше в українській мистецтвознавчій науковій літературі висвітлено досвід іноземних мистців та їх методик створення тактильних книг та ілюстрацій для дітей з вадами зору.

Метою статті є аналіз діяльності світових організацій, спрямованих на розробку тактильних книжок; систематизація методик передачі досвіду зі створення тактильного матеріалу для незрячих та дітей з вадами зору; подальше втілення досвіду виготовлення тактильних книжок у виробництво.

Проблема дослідження. Навчання людини з вадами зору вимагає глибоких знань не лише в контексті компенсації дефіциту зорового сприйняття з його особливостями та специфічними наслідками, але і на працювання теоретичного та фактологічного матеріалу, методик та допоміжних засобів, зокрема тактильних книг. Тактильна книга, як і будь-яка інша книга, є чудовим освітнім ресурсом для кожної дитини. Для незрячих вона стає однією з нечисленних можливостей для культурної та творчої взаємодії й інтеграції в соціум. Це твір, в якому можна торкнутися емоцій та отримати задоволення від сенсорного читання, це шлях до переживань мистецтва, естетики, поезії. Тактильна книга — важливий інструмент становлення особистості, оскільки він стимулює допитливість, допомагає пізнавати світ і подолати страх перед світом речей, адже сліпа дитина не обов'язково готова до чогось доторкнутися.

Видавнича справа тактильних книжок та книг шрифтом Брайля в Україні потребує системного дослідження та комплексних заходів з боку художників, мистецтвознавців, психологів, педагогів, а також волонтерів та організацій, пов'язаних з допомогою людям з вадами зору. В наукових працях і практичній діяльності не приділено належної уваги розгляду

міжнародних практик у створенні тактильних книжок у різних країнах світу.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблеми висвітлення світового досвіду створення тактильних книг рукотворним способом були описані у працях як зарубіжних, так і українських дослідників: Даніель Валенте «Тактильні книги для всіх» (Франція) [1], Палато Енріке (Італія), Беатріс Ськольд та Івон Еріксон (Швеція), Потьомкіна А.В., Осипова Л.Б. (Росія) [2]. У процесі дослідження тактильних книг постала проблема проаналізувати світовий досвід їх створення. У статті висвітлюється діяльність провідних світових організацій для людей з вадами зору і їх спрямування на розроблення і проектування тактильних книжок для дітей з вадами зору та незрячих дітей.

Основна частина. В сучасному світі значну роль відіграє швидкість та повнота передачі інформації. Потоки інформації оточують нас з усіх боків. Свідомо чи ні, ми сприймаємо інформацію через телебачення, радіо, Інтернет, а також книги, журнали, офіційні публікації, буклети чи візитки. Хоча сучасні ЗМІ стрімко розвиваються, інформація в друкованій формі була і залишиться однією з домінуючих форм отримання досвіду та знань. Пам'ятаймо про це, тому що все, що доступно зрячим, має бути однаково доступне інвалідам, сліпим і слабозорим. Обмеження в інформації фактично є життєвим обмеженням.

Термін «тактильна книга» з'явився в кінці ХХ ст. Дослідниця Л. Осипова вважає, що «тактильна книга — варіант загальноприйнятої книги, в якій ілюстрації виконані з різноманітних матеріалів, які максимально відображають реальні характеристики об'єктів» (переклад власний) [2].

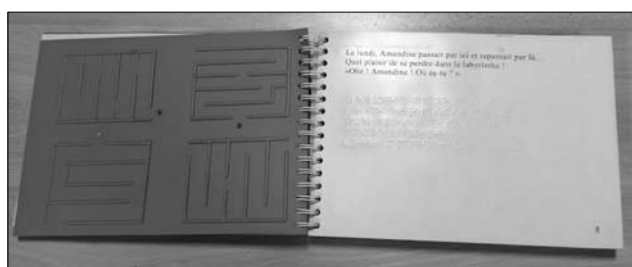
Тактильні книги мають значну соціальну, естетичну та матеріальну цінність, оскільки їх виготовлення є більш затратним і вимагає залучення спеціалістів з різних галузей. Над їх створенням працюють літератори, художники, психологи, соціальні педагоги, тифлопедагоги. У більшості зарубіжних країн тактильні книги в основному містяться на балансі різних бібліотек, де кожен бажаючий може взяти тактильну книгу в оренду та прочитати її зі своєю дитиною, пояснюючи їй інформацію, доступну їй рівню розвитку та освіти. Проаналізуємо розвиток видавництва тактильних книг у Франції та Італії.

Іл. 1. Philippe Claudet, Didier Dufresne. Au pays d'Amandine... dine, dine. Feuill ets mobiles — Braille. Les Doigts qui rêvent; Braille édition. Тестовий примірник

Іл. 2. Philippe Claudet, Didier Dufresne. Au pays d'Amandine... dine, dine. Feuill ets mobiles — Braille. Les Doigts qui rêvent; Braille édition. Р. 5—6

Іл. 3. Philippe Claudet, Didier Dufresne. Au pays d'Amandine... dine, dine. Feuill ets mobiles — Braille. Les Doigts qui rêvent; Braille édition. Р. 7—8

Дослідниця тактильної ілюстрації Даніель Валенте розглядає різні види ілюстрацій для дітей з вадами зору з погляду дизайнерського мистецтва, пов'язаного з інклюзією візуального і не візуального світу. Вона використовує приклад книг, щоб показати модель, яка працює з типом іконічності і заснована на діях, виконаних над об'єктом з точки зору дизайнерського напрямку. В своїй статті «Тактильні книги для сліпих: дизайн для всіх» (переклад власний) [1] дослідниця сформулювала три принципи інклюзивного дизайну книг і подання ілюстративного матеріалу до них:

1) Чуттєвий досвід, властивий всім дітям без будь-яких дискримінацій.

2) Використання різних інструментів для обміну, зрозумілого для зрячих та незрячих дітей без жодної необхідності адаптації.

3) Проектування книг повинно створюватись у співпраці із користувачем через метод спільного розуміння поданого матеріалу.

Одним із провідних дизайнерів тактильних книг у Франції є Філіп Клоде. У 1990-х роках він працював учителем у класі для маленьких слабозорих дітей і безпосередньо зіштовхнувся з відсутністю книг, методичних матеріалів, які б формували уяву дітей про навколишній світ. Ідея його першої книги була спрямована на розробку матеріалу для передачі інформації для однієї з незрячих учениць. У результаті практичної співпраці з дівчинкою, шляхом численних «спроб і помилок» Філіп Клоде створив першу тактильну книгу під назвою «Au pays d'Amandine» («У країні Амадін», переклад власний) (іл. 1).

Ця книга нагадує чарівну подорож по загадкових місцях Амадін, дівчини, яка відчуває світ за допомогою дотику. Ілюстрація в книзі нагадує вид на оточуючий світ згори. Немов все, що відчуває маленька дівчинка у великому об'ємі, для неї зменшили і показали варіант в мініатюрі, наче з пташиного польоту. Дитячий майданчик, на якому гірка показана зі сходами, кругла карусель з кольоровими сидіннями та гойдалка у формі ваг, якими так захоплюються діти, коли, гойдаючись, немов дістають до хмар (іл. 2). Лабіринт, з якого треба вийти, зображений у різних варіаціях, за допомогою такого погляду можна швидко визначити де вхід, а де вихід із залізної споруди (іл. 3). Ще в цій книзі показано безліч різних фактур сприйняття на дотик від м'яких до різноманітно структурних форм.

У 1993 р. Філіп Клоде заснував асоціативне видавництво під назвою «Les Doigts Qui Rêvent» («Пальці, які мріють» пер. з франц.) для розробки тактильних альбомів. Протягом двадцяти років він очолює цю компанію у ролі директора. Це єдине у світі асоціативне видання, що випускає тактильні книги для дітей не тільки з проблемами зору і дітей з вадами зору, але і з різними формами інклюзії.

За словами Ф. Клоде, «слід розуміти, що уявний образ у свідомості сліпонародженого відрізняється

від образу людини, яка бачить. Сприйняття об'єкта зрячою людиною відбувається синтетичним і миттєвим чином, у той час як сприйняття об'єкта людини з ослабленим зором здійснюється аналітичним способом (тобто деталь за деталлю), послідовно та мультисенсорним способом. Щоб отримати уявний образ, слабозорій людині доведеться помацати контури, помацати фактуру, послухати. Тому наша мета полягає в тому, щоб відновити, наскільки це можливо, умови першого переживання сліпої людини в наших тактильних образах, щоб вони могли встановити аналоговий зв'язок між тим, чого вони торкаються в наших книгах, і своїм власним досвідом у світі» [3]. Щоб зображення було доступне людям з вадами зору, воно повинно бути рельєфним. В результаті експериментів Ф. Клоде з різними техніками в ілюстрації виробилася низка основних технік: тиснення, колаж з матеріалів, контрастний дизайн, перфорація, рухомі деталі, тиснений дизайн.

Ф. Клоде, директор французького видавництва Les Doigts Qui Rêvent, вважає, що «пізнання світу через дотик відбувається повільніше і обмеженіше, а тактильна книга дає незрячій дитині знання про світ, про речі, які вона не може знати, оскільки вони надто великі (будинки, наприклад), недоступні (хмара), надто малі (комахи), надто небезпечні (вогонь)» [4]. Його видавництво працює у двох напрямках створення книг. Перший — книги створенні разом з незрячими дітьми, коли в основу покладено уяву та фантазію дітей. Другий передбачає адаптацію уже опублікованих видань до потреб тактильних емоцій та вражень незрячих дітей.

При створенні книг важлива увага зосереджується на емоційному розвитку дитини. Акцент поставлено на текстурі, оскільки саме вона має вирішальне значення для сприйняття незрячою дитиною. Текстура передає сенс, полегшуючи акт впізнавання. Окрема увага у видавництві приділена колористичності. Адже багато дітей із залишковим зором бачать не сині та жовті, а відтінки сірого. Саме тому важливими є яскраві контрасти.

Тактильна перевірка матеріалу при створенні книг рукотворним засобом дуже важлива, а отже і сума витрат на такі видання теж. Один проект тактильної книги займає від 8—12 місяців для пробної версії, такий же час йде на 300 екземплярів, які поширюються в різні країни, такі як Бельгія, Великобри-

танія, Італія, Нідерланди, Польща, США, Чехія, Фінляндія та ін. Це не означає, що перераховані вище країни не провадять самостійне виробництво таких книг, просто їх проекти найбільше спрямовано на внутрішній ринок.

Французи вважають, що їхні тактильні книги для незрячих дітей — це перлина декоративно-ужиткового мистецтва. Вони не лише видають тактильні книги, а й описують свій досвід у книгах для зрячих, обговорюючи методики тактильного ілюстрування.

На думку Ф. Клоде існує шість правил створення тактильної книги.

1. Великий шрифт чи шрифт Брайля. Останні 10 років, такі шрифти поєднують.

2. Рельєфні ілюстрації повинні включати в себе використання різних технологій (різання, склеювання, матеріал, шиття, додавання звукових елементів).

3. Обов'язкове використання кольорів і контрастів (щоб стимулювати візуальне сприйняття, що залишилося).

4. Скріплення сторінок між собою, таким чином, щоб було відкриття книги на 360 градусів. Тому легше обрати пружинне кріплення або з'єднання.

5. Різноманітність спроб втілення в різних видах матеріалу і фактур (для нових сенсорних відкриттів, щоб розвивати бажання та задоволення торкатися).

6. Естетичний напрямок (кожна книга по-своєму оригінальна) [4].

З 2000 р. Міністерство культури Франції організовує конкурс *Typhlo & Tactus* (T&T) на створення тактильної книги, зробленої будь-яким способом. У ній беруть участь 19 країн світу, вражаючи своїми ідеями та технологіями трансформації візуальної інформації у тактильну. Правила конкурсу є єдиними для будь-якої країни. Їхній призовий фонд мотивує на продовження створення таких книг у країні переможця [5].

Передаючи свій досвід, Філіп Клоде започаткував об'єднання всіх країн на виробництво тактильних книг для незрячих і слабозорих дітей. Нехай навіть та невелика кількість книг «побачених пальцями», що видається в будь-якому куточку світу, відкриває для особливих дітей світ нових почуттів та вражень.

Серед тих країн, які вже тривалий час працюють над створенням тактильних книг, є Італія.

Створена у співпраці з Національною федерацією Італії установ для сліпих Onlus організація «Читання для всіх однакове» (переклад власний) [6] має своєю основною метою поширення та покращення тактильної ілюстрованої книги в Італії. Цей особливий видавничий сектор є важливим національним досягненням, оскільки багато авторів, які отримали нагороду на міжнародному конкурсі «Typhlo and Tactus», є італійцями.

На думку тифлопедагога Франческі Піккарді [7] заклад Istituto dei Ciechi di Milano був першим, де розпочали створювати тактильні книги у 1970-х роках. В наш час Національна федерація установ для незрячих Onlus в Італії активно працює у цьому напрямі. Їхні дії охоплюють область шкільної освіти тих дітей, які без цих допоміжних книг зіткнулися б із труднощами у пізнанні реальності, що їх оточує. Щоб розпочати роботу з тактильними книгами, вчителі та батьки дітей з порушенням зору проводять попередні дії, спрямовані на підвищення їхнього інтересу до різних ігор, інструментів та аксесуарів, що існують у повсякденному житті. Це відбувається завдяки сенсорному досвіду, який на першому етапі призводить їх до дотику до об'єктів, а потім до їхньої здатності розрізнити їх за формою, вагою, матеріалом і розміром.

Внесок у поширення тактильних книг вніс П'єтро Веккьяреллі, технік з тифлодидактичних матеріалів Федерації Onlus, професіонал та творець навчальних посібників. У статті «Технічні характеристики та виготовлення тактильної ілюстрованої книги» він визначив деякі характеристики, переваги і недоліки, без яких не можна читати тактильні книги. Він виділив окрему категорію, яку складають книги з тканини, зроблені власноруч. Це справжні невеликі твори високої майстерності, зроблені переважно у країнах Північної Європи. За його словами, книжки з тканини народжуються як допоміжні засоби для раннього втручання у розвиток дитини, як перші інструменти маніпуляції для дитини. Їхніми перевагами є те, що вони приємні в користуванні, багаті на різні матеріали, дуже легкі і з сильними хроматичними контрастами. Серед недоліків називають трудомісткість ручної роботи, що вимагає вузькоспеціалізованого персоналу, тривалих термінів та дуже високих витрат на виготовлення та серійне відтворення. Об'ємність малюнків призводить до створення книг із кількома сторінками. [6].

На офіційному сайті Національної федерації Onlus у розділі «Редакційна серія» можна знайти основні види тактильних книг для незрячих та слабозорих дітей. Ці книги дають змогу дитині дізнатися багато нової та цікавої інформації. Наприклад, зі сторінок створеної Лінетт Рудман книги «Як голодний!» може дитина дізнатися, як робиться простий сендвіч, вивчаючи на дотик всі його спеціальні інгредієнти. Інший приклад — захоплююча історія Ельзи Лодоло «Софію де vento» про порив вітру, що зображується єдиною вовняною ниткою і проходить через усі сторінки книги, потрапляючи до головного героя.

Як ділилась досвідом роботи з тактильною книгою видатна італійська вчителька, психолог, лікар та доктор філософії Марія Монтесорі, «коротко і жваво описуємо предмет, утримуємо увагу дітей голосом, вигуками, питаннями, що збуджують цікавість. Ми даємо образ конкретного предмета через опис його якостей і спостереження за різними властивостями, доступними нашим органам почуттів» [8, с. 263—264].

У 2020 р. в рамках традиційного туру Японією відбулася спеціальна виставка «Тактильні книжки з картинками з Італії», що включала 18 італійських книжок, відібраних і випущених Італійською федерацією інститутів для незрячих. Це був перший раз, коли виставка книжок із картинками у Японії включала проект для незрячих відвідувачів. Цей захід мав великий успіх вже на першому етапі пересувної виставки, викликавши інтерес видавців та викладачів, а також незрячих та слабозорих відвідувачів, які нарешті змогли побачити деяких ілюстраторів виставки своїми руками.

Після зустрічі кураторів музею Ітабашілі з П'єтро Веккьяреллі з Італійської національної федерації інститутів сліпих виникло бажання провести виставку, присвячену італійським тактильним книжкам з картинками, випущеними Федерацією. Знайомство широкої громадськості Японії з діяльністю італійської федерації та її конкурсом тактильних книжок із картинками «Tosca a Te!», а також з широко відомими художниками та європейським проектом «Typhlo and Tactus» було особливо значним, оскільки виробництво тактильних книжок з картинками в Японії залежить від активності батьків. А серед відвідувачів були члени Асоціації батьків незрячих дітей «Моко-Моко», які беруть участь у створенні серії високоякісних тактильних книжок з картинками.

Фізична краса тактильних книжок з картинками, багатство сюжетів та різні способи оповідання з використанням різних видів дизайнерських вирішень справили сильне враження на переважну більшість відвідувачів Виставки. У підсумках її роботи підкреслили, зокрема, три фактори, які будуть важливими для майбутнього розвитку тактильних книжок з картинками в Японії, а саме:

1. До створення тактильних книжок з картинками залучатимуться як батьки і волонтери, так і професійні художники.

2. Книги призначені як для незрячих, так і всім.

3. Вони показують та зміцнюють людські відносини.

Найбільше незрячих дітей зацікавила тактильна книжка з картинками Scufficchiando від дизайнерів сумок Марілені Дель Монте та Мойри Ділетті. Разом з головним героєм незрячої дитини пропонується відкривати сумку кожного члена сім'ї, доки вона не знайде особливе послання.

Створена художником Даніеле Піга книга з тканини «Un mare di cose» («Море речей») із предметами, знайденими на березі моря, отримала високу оцінку батьків за естетичну привабливість. Оповідання на кінчиках пальців, ігрова книга, в якій читачі самі вгадували історії, отримала високу оцінку за новаторську ідею та використання реальних об'єктів. Книга, створена педагогами Крістіана Рівуар та Федерікою Бертанья, отримала приз «Краща італійська книга» на конкурсі «Тосса а Те!» 2019 року [9].

Висновки. Досвід країн у вихованні дітей з вадами зору, зокрема накопичений у Франції та Італії за останню чверть століття, довів, що дітям, які ніколи не бачили друкованих зображень, реалістичні текстури можуть допомогти зробити стрибок у розумінні світу, посприяти встановленню пізнавальних зв'язків між вивченням реальних об'єктів та сприйняттям ілюстрацій у дитячих книгах. Як свідчать проаналізовані у статті факти, багато книг у колекціях світу пошито добровольцями вручну. Їх внесок у розвиток цієї справи дуже важливий, тому спеціальні організації, які спрямовані на допомогу людям з вадами зору, завжди раді допомогти тим, хто хоче зробити тактильну книгу для когось із родичів або презентувати свій власний досвід. На сьогодні важливими завданнями кооперації зусиль авторів і поодиноких видавців тактильних

книг є узагальнення досвіду, перейняття апробованих методик передачі мистецтва засобом тактильного сприйняття. Для цього майже у всіх країнах розробили свою систему рекомендацій щодо створення тактильних посібників і радо діляться вже існуючими лініями та ескізами виготовлених книг, а також сприяють допомозі в отриманні важкодоступних матеріалів. При створенні таких книг важливо не зробити помилку, щоб у дітей не виникли неправильні уявлення про предмети та людей. Саме для того необхідним є узагальнене вивчення світового досвіду і напрацювання науково обґрунтованих і практично перевірених принципів виготовлення цікавих, привабливих і розвиваючих тактильних книг. Діти навчаються любити книги та стають впевненими читачами завдяки спільному читанню. Впевнене читання допомагає максимізувати успішність та дає змогу дітям максимально використовувати свої можливості у житті.

1. Valente D. Tactile books for blind children: a design for all approach. *European Academy of Design Conference Proceedings. The value of design research*. URL: https://www.researchgate.net/publication/306061056_Tactile_books_for_blind_children_a_design_for_all_approach.
2. Осипова Л. *Книга как средство воспитания и обучения слепых и слабовидящих дошкольников*. Челябинск: Челябин. обл. спец. б-ка для слабовидящих и слепых, 2016. 74 с.
3. Claudet Ph. Concepteur de livres tactiles. *Ludosens*. 2016. URL: <https://ludosens.com/2016/11/30/philippe-claudet-livres-tactiles/>
4. Blain S. France inter «Esprit d'initiative» de Lionel Thompson. *Dans la presse*. 2021. URL: <https://ldqr.org/association/dans-la-presse/>
5. Marchand L. *International Competition of Tactile illustrated Books*. 2019. URL: <http://tactus.org/?lang=en>
6. Vecchiarelli P. Concorso Nazionale TOCCA A TE! *Federazione Nazionale delle istituzioni pro Ciechi Onlus*. 2021. URL: <https://libritattili.prociechi.it/concorsi/concorso-nazionale-tocca-a-te/>
7. Piccardi F. *I libri tattili illustrati nel processo di educazione all'immagine del bambino con deficit visivo*. 2001. URL: <http://libritattili.prociechi.it/approfondimenti/francesca-piccardi>
8. Монтессори М. *Мой метод: начальное обучение*. Москва: Центрполиграф, 2016. 269 с. URL: <http://mediapasport.com.ua/uploads/books/15.pdf>
9. *Болонський ярмарок дитячої книги вперше відбувся в онлайн режимі*. Український Інститут Книги. 2020. URL: <https://book-institute.org.ua/uk/news/>

kategoriya-2/bolonskiy-yarmarok-dityacho-knigi-vpershe-vidbuvsya-v-onlayn-rezhimi-pidsumki

REFERENCES

- Valente, D. (2016). *Tactile books for blind children: a design for all approach*. *European Academy of Design Conference Proceedings*. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/306061056_Tactile_books_for_blind_children_a_design_for_all_approach.
- Osipova, L. (2016). *The book as a means of education and training of blind and visually impaired preschoolers*. Chelyabinsk [in Russian].
- Claudet, P. (2016). Tactile book concept. *Ludosens*. Retrieved from: <https://ludosens.com/2016/11/30/philippe-claudet-livres-tactiles/> [in French].
- Blain, S. (2021). *France inter Lionel Thompson's «Spirit of Initiative»*. In the press. Retrieved from: <https://ldqr.org/association/dans-la-presse/> [in French].
- Marchand, L. (2019). *International Competition of Tactile illustrated Books*. Retrieved from: <http://tactus.org/?lang=en>.
- Vecchiarelli, P. (2021). National Competition TOCCA A TE! *National Federation of Institutions for Ciechi Onlus*. Retrieved from: <https://libritattili.prociechi.it/concorsi/concorso-nazionale-tocca-a-te/> [in Italian].
- Piccardi, F. (2001). *Free text illustrations in the process of educating a child with a living deficit*. Retrieved from: <http://libritattili.prociechi.it/approfondimenti/francesca-piccardi> [in Italian].
- Montesory, M. (2016). *My method: initial training*. Moscow: Tsentrpoligraf. Retrieved from: <http://mediapasport.com.ua/uploads/books/15.pdf> [in Russian].
- (2020). *The Bologna Children's Book Fairwasheld online for the first time*. *Ukrainian Book Institute*. Retrieved from: <https://book-institute.org.ua/uk/news/kategoriya-2/bolonskiy-yarmarok-dityacho-knigi-vpershe-vidbuvsya-v-onlayn-rezhimi-pidsumki> [in Ukrainian].